

А. М. Луцок,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (ВІППО)

Педагогічні ідеї Івана Котляревського

Розглянуто педагогічні ідеї в просвітницько-виховній діяльності та літературній творчості І. П. Котляревського, що дає можливість дослідити становлення національної педагогіки у відповідний період історії України.

Ключові слова: народ, педагогіка, культура, виховання, освіта, просвіта, особистість, епістолярій.

Lutsiuk A. M. Ivan Kotliarevskyi's Pedagogical Ideas.

The pedagogical ideas in I. P. Kotliarevskyi's educational activity and literary works are considered, which gives an opportunity to study the formation of national pedagogy in the corresponding period of Ukrainian history.

Key words: people, pedagogy, culture, upbringing, education, personality, epistolary.

Постановка проблеми. Видатною особистістю в українській історії кінця XVIII – першої половини XIX ст. є Іван Петрович Котляревський (1769–1838 рр.) – педагог-просвітитель, засновник нової української літератури, театру, активний громадський діяч.

Модернізації освітньої галузі в період інтеграції України у світове та європейське співтовариство сприяє вивчення історії освіти і педагогічної думки й активне використання спадщини вітчизняних педагогів минулих століть у практику сучасних закладів освіти. Просвітницько-виховна діяльність і літературна спадщина І. П. Котляревського є цінним джерелом для визначення його педагогічних ідей та особистого внеску в розвиток національної системи освіти.

Аналіз дослідження із цієї проблеми.

Проведений аналіз наукової літератури зі спадщини І. П. Котляревського засвідчив, що вона вивчалася здебільшого з філологічних позицій. Вплив на розвиток української літератури та мови досліджували О. Борзенко, А. Бурячок, І. Єрьомін, М. Левченко, П. Плющ, П. Приходько, М. Рильський, П. Ротач, М. Степаненко, П. Хропко, Д. Чалий, А. Шамрай та ін.

Внесок в українську драматургію висвітлювали М. Грицай, М. Дібровенко, Є. Кирилюк, П. Лобас, Р. Пилипчук, В. Шубравський.

Розглядали просвітницько-виховну діяльність І. П. Котляревського як педагога П. Волинський, Л. Єршова, А. Залашко, В. Каспрук, М. Мазурик, І. Наливайко, Л. Петренко.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати місце і роль І. П. Котляревського в розвитку української педагогічної освіти в аспекті його біографічних

здобутків, просвітницько-виховної діяльності та літературної творчості.

Виклад основного матеріалу. Іван Петрович Котляревський народився 9 вересня 1769 року в Полтаві у сім'ї канцеляриста городового магістрату. Оскільки родина зuboжила, дитинство проходило в нестатках, але жива й весела вдача допомагали йому переносити це. З дитячих років виявились бажання до читання й завзятість до занять.

Іван Петрович початкову освіту здобув у дяка. Продовжив навчання у Полтавській духовній семінарії в 1780–1789 роки. Освіта в тодішніх семінаріях загалом мала схоластичний характер, але давала певні основи, зокрема знання мов, літератури, філософії. Саме в часи навчання І. П. Котляревського відбувається реформа семінарської освіти: розширюється програма, вводяться загальноосвітні предмети, здійснюється поступовий перехід на російську мову викладання. Для України, з одного боку, це мало негативний характер – учні забували рідну мову. Але, з другого боку, вихованці семінарій засвоювали тепер більшу кількість предметів, ширше знайомилися зі здобутками російської і світової культури. І в цей період не припиняється приплив української інтелігенції в російську науку, культуру, мистецтво.

І. П. Котляревський на останньому курсі залишає семінарію, хоча був одним із кращих учнів: релігійна кар'єра його не зацікавила, розпочинає роботу канцеляристом (1789–1795 рр.). В певний період у поміщицьких родинах на Полтавщині працював домашнім учителем. Надзвичайно мало відомостей збереглося про те, як пройшли його роки

вчителювання, але в цей період вивчає мову народу, спостерігає звичаї, повір'я і перекази українців, бував на забавах простолюدців і сам, переодягнений, брав участь у них. Саме в роки вчителювання почав писати «Енеїду» [1].

Протягом 1796–1808 років І. П. Котляревський перебував на військовій службі, брав участь у російсько-турецькій війні. Не залишав у ці роки він і літературної творчості, продовжуючи працювати над «Енеїдою». У 1808 році його на власне прохання звільнено у відставку в чині капітана з мундиром (тобто правом його носити). Було бажання влаштуватись на службу в Петербурзі, але повертається до Полтави.

З 1810 року Івана Петровича призначено на посаду наглядача (завідувача) Полтавського дому виховання дітей бідних дворян. На тлі тогочасної духовної – загалом схоластичної – освіти, якої скуштував і сам письменник, ця установа відрізнялася світським характером. Головною роллю у навчальному процесі відводилося таким предметам, як математика, креслення, географія, словесність, військові справи. І. П. Котляревський в організації навчально-виховного процесу виявив неабиякий педагогічний хист. Він дбав і про зовнішній вигляд вихованців, і про їхнє здоров'я – влаштував спеціальну лікарню.

Симпатичний образ І. П. Котляревського як доброї і чуйної людини, гуманного педагога описав Т. Г. Шевченко в повісті «Близнець». Зрозуміло, що це художній твір, що тут додано фантазії, але в основі лежали розповіді про письменника і педагога, почуті в Полтаві у середині 40-х років, коли Тарас Григорович малював хату автора «Енеїди».

У період Вітчизняної війни 1812 року Іван Петрович бере активну участь у створенні ополчення – добровільних військових формувань. За успішне створення 5-го козацького кінного полку на Полтавщині одержав подяку від уряду, а пізніше – пам'ятну медаль на честь перемоги над Наполеоном [4].

Протягом 1818–1821 рр. був директором Полтавського театру. В ці роки І. П. Котляревський написав свої славнозвісні п'єси, завершував працю над «Енеїдою», постійно цікавився мовознавством, етнографією, вивчав усну народну творчість, історію України. Саме в цей період у театрі завдяки просвітницько-виховній та педагогічно-театральній діяльності керівника театру, тут виріс і сформувався великий талант Михайла Щепкіна. Також на ці літа припадає визволення його з кріпацтва, в якому активну участь взяв письменник.

У 1827–1835 роках І. П. Котляревський обіймав посаду попечителя «богоугодних закладів», виявляючи і тут своє гуманне ставлення до простих людей, прагнення полегшити їхнє становище. До останніх днів свого життя працював на літературній і науковій ниві, підтримував творчі контакти з передовими людьми. Помер письменник 10 листопада 1838 року в Полтаві, де і похований на міському кладовищі.

Педагогічна спадщина І. П. Котляревського є цінним джерелом для опрацювання з огляду на переконливу значущість, актуальність ідей національного виховання молодого покоління, реалізації яких він присвятив свою просвітницько-виховну діяльність. Його освітні ідеї ґрунтувалися на кращих здобутках педагогічної думки й школи Козацької доби другої половини XVIII ст., надбаннях народної творчості, ідеях педагогів-просвітників І. Бецького, М. Новикова, Ф. Янковича, відзначалися високим рівнем духовності, гуманізму та заклали початок формування нового культурницького, народницького етапу, для якого пріоритетними стали такі цінності як українська мова, народна творчість, фольклор, звичаї, традиції [8, с. 36].

Іван Петрович залишив нам багатогранну просвітницько-виховну та літературну спадщину, яка має загальнопедагогічну цінність, оскільки дає можливість дослідити в ретроспективі актуальні проблеми становлення національної педагогіки. Ним безпосередньо творився український педагогічний простір як виразник культури нашого народу.

У педагогічній діяльності й літературній творчості І. П. Котляревського провідною була тема високоморального виховання молодого покоління, духовного відродження народу, збереження національної ментальності та самобутності. Просвітитель підкреслював важливу освітню роль виховної роботи на національно-культурних традиціях, на глибокому вивченні етнографії, ідей української народної педагогіки, виступаючи, таким чином, за українське національне виховання.

Аналіз літературних творів «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник», «Пісня на Новий 1805 год князю Куракіну», «Ода Сафо», використання системи наукових методів дозволили відстежити такі принципи народної педагогіки, які для І. П. Котляревського були основоположними: народності, культуровідповідності, гуманізму, демократизму, історизму. Фундаментальним у його педагогічному світогляді є принцип народності виховання, який став базовим у розвитку освітніх поглядів на виховання особистості й визначив виступ за збереження української мови, літератури, вивчення історії рідного краю, культури для усвідомлення народу як феномена [9, с. 85].

Досягнення І. П. Котляревського як педагога полягає в тому, що він, ознайомившись із прогресивними для того часу ідеями видатних педагогів-просвітників і підтримавши їх, зумів сформувати свій погляд на розвиток освіти й виховання підростаючого покоління в нерозривному зв'язку з національними коренями. Його ідеї щодо організації виховання особистості мали новаторський, зумовлений національною спрямованістю характер і базувалися на: 1) зверненні до коренів, які живили українську націю, у науковому вивченні життя народу – започаткуванні українознавства, етнографії; 2) використанні народознавчих засад при організації виховної роботи з дітьми; 3) ознайомленні з основними ідеями

етнопедагогіки; 4) збиранні та творчому використанні фольклору у вихованні дітей; 5) використанні драматичних творів та професійного театру як засобу виховання особистості; 6) підпорядкуванні просвітницько-виховної діяльності вирішенню завдань виховання нової людини; 7) обґрунтуванні принципів та напрямів виховної роботи з дітьми; 8) розробці педагогічних ідей виховання молоді; 9) збагаченні змісту, методів, прийомів, засобів виховання особистості; 10) прагненні удосконалити підходи до виховання людини [6, с. 27].

Педагог підносить природно обдарованих вихідців із простого народу на вищий щабель, ніж недолугих представників чиновництва. Микола із п'єси «Наталка Полтавка» – «сирота – без роду, без племені, без талану і без приюту», але письменний. Петро також здобув освіту, цікавиться архітектурою, любить театральні вистави. Головні герої цієї п'єси Микола та Наталка – розумніші за «юриста» Возного; наймит Петро цікавиться театральною справою, відвідує вистави, на відміну від Возного, який вважає це марною тратою грошей і часу. Цінною є думка про те, що діти всіх соціальних станів можуть і повинні здобувати освіту. Тобто педагог обстоював ідею необхідності впровадження однакової освіти для всіх соціальних станів [7, с. 110].

На основі творчої спадщини І. П. Котляревського досліджено та проаналізовано ідею естетичного виховання особистості у літературній творчості педагога-просвітника. Питання естетичного виховання молоді на національно-культурних традиціях є актуальними для сучасної школи.

Заслуговує на увагу дослідження педагогічного епістолярю як самостійного історико-педагогічного джерела, тобто аналіз теоретичних та емпіричних пошуків виховного ідеалу, відображених у листах І. П. Котляревського, де виховний ідеал постає як процес створення ефективних умов для розвитку вірцевих людських чеснот. В Івана Петровича це людина, яка є предметом і суб'єктом педагогічних впливів, квінтесенцією уявлень про особистісне й суспільне благо.

Виховний ідеал у педагогічному епістолярії автора «Енеїди» здійснює певний педагогічний вплив на своїх адресатів. Сучасні дослідники окремо виділяють листи педагогічного змісту як особливу форму епістолярного жанру, що несе в собі високий виховний потенціал, впливаючи на розвиток особистості, та важливе джерело історії педагогіки. У листах він звертався до проблем відродження української духовності, національної культури, освіти й виховання особистості.

Епістолярна спадщина українського письменника, поета, драматурга і громадського діяча І. П. Котляревського, адресована до Д. Бантиша-Каменського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, М. Погодіна та інших, наскрізь пронизана народними ідеалами і розкриває його погляди на вивчення рідної мови, обрядів, звичаїв, традицій. У змісті листів відображено ставлення автора до методів виховання. Він засуджує

фізичні покарання, закликає формувати свідомість дитини, впливаючи на її совість, враховуючи почуття й позитивні якості, радить постійно дбати про моральне загартовування. При цьому проявляються особистісні риси І. П. Котляревського: цілеспрямованість, об'єктивність, принциповість, наполегливість, турботливе ставлення до людей, бережливе – до державних коштів, стійкість поглядів і переконань, послідовність і хоробрість у захисті інтересів ввірених йому справ тощо [2, с. 44].

З історико-педагогічної точки зору епістолярну спадщину І. П. Котляревського можна розглядати як найвагоміше першоджерело уявлень митця про виховний ідеал, особисті виховні орієнтири та життєві цінності.

У науково-педагогічному дослідженні, проведеному Л. М. Петренко, виявлено і систематизовано основні педагогічні ідеї І. П. Котляревського згідно з теоретично обґрунтованими етапами становлення просвітницько-виховної діяльності. I етап (1789–1810) – пошуково-педагогічний: ідеї використання української мови як засобу національного виховання; формування високоморальної гуманної особистості; II етап (1810–1818) – організаційно-педагогічний: ідеї виховання у дітей пошани до матері, відповідальності за її життя; формування громадянськості як інтегральної риси людини, захисту її права незалежно від соціального стану; індивідуальний підхід до виховання дитини через звертання до її совісті й почуттів; виховання на національно-культурних звичаях і традиціях; III етап (1818–1827) – навчально-виховний: ідеї індивідуалізації виховного впливу на основі педагогічної допомоги і підтримки у розвитку дитини; оптимістичне ставлення до індивідуальних проявів дитини у спілкуванні та поведінці; пріоритет дитячої особистості у взаємодії вихователя й вихованців; IV етап (1827–1835) – педагогічно-узагальнювальний: ідеї вагомості театального і музичного мистецтва для духовного, морально-естетичного розвитку дорослої людини; значущості освіченості українського народу для процесів державотворення; необхідність захисту та толерантного ставлення до знедолених, хворих і сиріт, які потерпали від дій поліції, суду, чиновників; національне виховання дітей, письмо й читання рідною мовою [5, с. 15].

Висновки. Доцільність звернення до педагогічної спадщини І. П. Котляревського зумовлена, по-перше, необхідністю визначення його місця в розвитку національної педагогічної думки досліджуваного періоду; по-друге, значущістю для становлення національної системи виховання сформульованих ним педагогічних ідей; по-третє, ідентифікуванням діяльності педагога як носія етнографічно-культурницької народної педагогічної парадигми для вдосконалення національного виховання в сучасних умовах.

Творча спадщина І. П. Котляревського є цінним літературно-педагогічним надбанням, оскільки ґрунтується на глибокому вивченні звичаїв та традицій, зокрема фольклору, народної педагогіки. При впровадженні основних ідей просвітницько-виховної

діяльності та літературної творчості письменника в сучасних умовах ми можемо виділити такі перспективи і напрями:

- надання пріоритетного значення національному вихованню;
- посилення уваги при організації виховної роботи з дітьми до основних розділів теорії виховання – патріотичного, морального, естетичного, трудового, фізичного та їх структурних компонентів;
- врахування основних педагогічних принципів, методів і прийомів при організації виховної роботи;
- залучення молоді до вивчення українських традицій та обрядів, проведення національних фольклорних свят, фестивалів;

- використання виховного потенціалу художніх творів у закладах загальної середньої освіти;
- організація театральних гуртків для виховної роботи з дітьми;
- проведення науково-етнографічних досліджень, позакласної роботи з дітьми.

Своїм життєвим шляхом і творчою літературно-педагогічною спадщиною І. П. Котляревський переконливо доводить, що український народ завжди прагнув до прекрасного, створював мистецтво високого рівня, завдяки чому мав великий вплив на виховання в молоді загальнолюдських цінностей, етнічної самобутності, неповторності, величі й краси.

Література

1. Волинський П. К. Іван Котляревський. Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1969. 271 с.
2. Ершова Л. М. Виховний ідеал у педагогічній епістолярії І. Вишенського, І. Котляревського та Г. Сковороди. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2013. Вип. 5. С. 42–47.
3. І. П. Котляревський у критиці та документах: зб. статей, рецензій, висловлювань / упоряд. А. Залашка. Київ: Держ. вид-во худож. л-ри, 1959. 214 с.
4. Кирилюк Є. П. Іван Котляревський. Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1981. 287 с.
5. Петренко Л. М. Педагогічні ідеї в просвітницько-виховній діяльності та літературній творчості І. П. Котляревського: автореф. ... канд. пед. наук. спец.: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2011. 20 с.
6. Петренко Л. М. Використання педагогічних ідей І. Котляревського у сучасних умовах. *Пед. науки: зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка*. Полтава: Вид-во ПНПУ, 2012. № 54. С. 27–30.
7. Петренко Л. М. Проблема виховання дорослої людини у літературній творчості І. Котляревського. *Пед. науки: зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка*. Полтава: Вид-во ПНПУ, 2011. № 54. С. 110–112.
8. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *До витоків становлення української педагогічної науки: зб. наук. пр., спец. вип.* / [В. Г. Кузь (гол. ред.) та ін.]. Київ: Наук. світ, 2002. С. 31–40.
9. Халімончук А. М. Принципи народності І. П. Котляревського – митця. *Українське літературознавство: міжвідом. республік. зб.* 1970. Вип. 9. С. 81–87.

УДК 378.011.3-051 (092) (477.82)

Л. І. Турчина,

старший викладач кафедри педагогіки і психології ВІППО

Суб'єктно-вчинковий підхід у житті та творчості академіка О. В. Киричука

(Слово про вчителя)

Спогади про видного науковця відтворюють епохи, в які він працював, коротко накреслюють його найголовніші здобутки, педагогічні особливості й атмосферу навчання.

Ключові слова: ініціатор, альма-матер, національна ідентичність, демократизм, радянська влада, атмосфера.

Turchyna L. I. The Subjective and Practical Approach in the Life and Creative Work of Academician O. V. Kyrychuk.

Memories of a prominent scientist reproduce the epoch in which he worked, briefly outline his most important achievements, pedagogical peculiarities and the learning atmosphere.

Key words: initiator, alma mater, national identity, democracy, Soviet power, atmosphere.

«Вчинок духовного наставництва академіка О. В. Киричука є видатним науково-педагогічним

діянням, що ґрунтується на засадах гуманістичного оптимізму, моральної визначеності й чесності,